

inimicis suis orat Ecclesia? Quid orat obsecro? si ut eis suæ voluntatis retribuatur pretium, quid eis orat, nisi grande supplicium? Quod jam contra eos est, non pro eis: orat autem pro eis: non ergo quia est illis voluntas bona, sed ut convertatur in bonam voluntas mala: quoniam præparatur voluntas a Domino; et, Deus est enim, ut ait Apostolus, qui operatur in vobis et velle.

XVI. Sed acerbissimi gratiæ hujus inimici « Exempla nobis opponitis impiorum, quos dicitis alienos a fide abundare virtutibus, in quibus sine adjutorio gratiæ, solum est naturæ bonum, licet superstitionibus mancipatum, qui solis libertatis ingenitæ viribus, et misericordes crebro, et modesti, et casti inveniuntur, et sobrii. Hæc dicens ecce jam et illud quod gratiæ Dei tribueras, abstulisti, ipsum scilicet voluntatis effectum. Non enim aisti, velle eos esse misericordes, modestos, et castos, et sobrios, et ideo non esse, quod nondum per gratiam fuerint consecuti bonæ hujus voluntatis effectum: sed si et esse voluerunt et sunt, jam in eis voluntatem et effectum voluntatis invenimus; quid remansit quod gratiæ reservemus in tam evidentibus, quibus dixisti eos abundare virtutibus? Quanto satius, si te impios ita laudare delectat, ut non audiens dicentem Scripturam: « Qui dicit impium justum esse, » maledictus erit in populo, et odibilis in gentibus¹. » etiam virtutibus veris eos prædices abundare: quanto, inquam, satius hæc ipsa in eis dona Dei esse fatereris, sub cujus occulto judicio, nec injusto, alii fatui, alii tardissimi ingenii et ad intelligendum quodam modo plumbei, alii obliviosi, alii acuti memoresve nascuntur, utroque munere præditi, et acute intelligentes et tenacissimæ memoriæ thesauro cognita recondentes; alii natura lenes, alii levissimis causis ira facillima ardentis, alii ad vin-

¹ Prov. xxiv, 24.

dictæ cupiditatem inter utrosque mediocres; alii spadones, alii in concubitu ita frigidi ut vix omnino moveantur, alii libidinosissimi ut vix omnino teneantur, alii inter utrosque et moveri faciles et teneri: alii timidissimi, alii audacissimi, alii neutrum; alii hilares, alii tristes, alii ad nihil horum proclives: nec eorum quæ commemoravi aliquid instituto ac proposito, sed natura; unde medici audent ista tribuere temperationibus corporum. Quod etsi probari, vel nulla existente, vel omni finita quæstione potuisset: numquid sibi quisque corpus condidit, et hoc ejus tribuendum est voluntati, quod mala ista naturalia magis minusve perpetitur? Nam prorsus ea non perpeti cum hic vivitur, nullo modo, nulla ratione quisquam potest. Nec tamen sive maximis, sive minimis urgeatur, fas est ut dicat ei qui se finxit, quamvis omnipotenti, justo, et bono. « Quare sic me fecisti²? » Et de jugo gravi quod est supra filios primi Adam, nemo liberat nisi secundus Adam². Quanto ergo tolerabilius illas, quas dicitis in impiis esse virtutes, divino muneri potius, quam eorum tribueres tantummodo voluntati: licet ipsi hoc nesciant, donec si ex illo sunt prædestinatorum numero accipiant spiritum qui ex Deo est, ut sciant quæ a Deo donata sunt eis³.

XVII. Sed absit ut sit in aliquo vera virtus, nisi fuerit justus. Absit autem ut sit justus vere, nisi vivat ex fide. « Justus enim ex fide vivit⁴. » Quis porro eorum qui se Christianos haberi volunt, nisi soli Pelagiani, aut in ipsis etiam forte tu solus, justum dixerit infidelem, justum dixerit impium, justum dixerit diabolo mancipatum? sit licet ille Fabricius⁵, sit licet Fabius, sit licet Scipio, sit licet Regulus, quorum me nominibus, tanquam in anti-

¹ Isai. xlv, 9. — ² Eccli. xv, 1. — ³ 1 Joan. iv, 1. — ⁴ Rom. 1, 17. — ⁵ Confer lib. 5. de Civitate Dei, cap. 19. et 20. et lib. 19. cap. 25.

qua Romana curia loqueremur, putasti esse terrendum. Verum tu in hac causa etsi ad scholam Pythagoræ provocas vel Platonis, ubi eruditissimi atque doctissimi viri multo excellentiore cæteris philosophia nobilitati veras virtutes non esse dicebant, nisi quæ menti quodam modo imprimuntur a forma illius æternæ immutabilisque substantiæ, quod est Deus; etiam illic adversus te, quantum donat qui nos vocavit, pietatis libertate clamabo: Nec in istis est vera justitia. « Justus ex fide vivit. Fides ex » auditu, auditus autem per verbum Christi: finis legis » Christus ad justitiam omni credenti¹. » Quomodo sunt vere justii, quibus vilis est humilitas veri justii? Quo enim propinquaverunt intelligentia, inde superbia recesserunt: « Quia cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificave- » runt, aut gratias egerunt; sed evaporerunt in cogitatio- » nibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum². » » Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. » Quomodo est in eis vera justitia, in quibus non est vera sapientia? Quam si eis tribuerimus, nihil erit causæ cur non eos ad illud regnum pervenire dicamus, de quo scriptum est: « Concupiscentia sapientiæ deducit ad reg- » num³. » Ac per hoc Christus gratis mortuus est, si homines sine fide Christi ad fidem veram, ad virtutem veram, ad justitiam veram, ad sapientiam veram, quacumque re alia, quacumque ratione perveniunt. Prorsus sicut de lege verissime ait Apostolus: « Si per legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est⁴: » ita verissime dicitur: Si per naturam voluntatemque justitia, ergo Christus gratis mortuus est. Si per doctrinas hominum qualiscumque justitia, ergo Christus gratis mortuus est. Per quod enim est vera justitia, per hoc etiam regnum

¹ Rom. I, 17 et 4. — ² Ibid. 21, 22. — ³ Sap. VI, 21. — ⁴ Galat. II, 21.

Dei. Deus namque ipse, quod absit, erit injustus, si ad ejus regnum verus non admittitur justus: cum et ipsum ejus regnum justitia sit, quemadmodum scriptum est: « Non est regnum Dei esca et potus, sed justitia, et pax, » et gaudium¹. » Porro si veram justitiam non habent impii; profecto nec alias virtutes comites ejus et socias, si quas habent, veras habent: (quia cum non ad suum referuntur auctorem dona Dei, hoc ipso mali his utentes efficiuntur injusti:) ac per hoc nec continentia sive pudicitia vera virtus est impiorum.

XVIII. Tu vero tam male accipis quod ait Apostolus: « Nam qui in agone contendit, ab omnibus continens » est²: » ut continentiam, tam magnam virtutem, de qua scriptum est, quod nemo esse potest continens nisi Deus det³; etiam choraulas et hujuscemodi turpes infamesque personas habere contendas. Hi enim quando in agone decertant, ab omnibus continent, ut corruptibilem coronam accipiant: a cujus tamen vana cupiditate non continent. Hæc enim cupiditas vana ac per hoc prava, vincit in eis et frenat alias pravas cupiditates: propter quod dicti sunt continentes. Sed ut gravissimam faceres injuriam Scipionibus, contiuentiam quam in eis tanto eloquio prædicasti, dedisti et histrionibus: ignorans Apostolum, cum exhortaretur homines ad virtutem, sic exemplum de vitiosa hominum affectione sumpsisse, quemadmodum alio loco Scriptura, cum ad amorem sapientiæ homines hortaretur, quærendam dixit esse sicut pecuniam. Numquid propterea sancta Scriptura dicenda est laudasse avaritiam⁴? Sed quia notum est, amatores pecuniæ quantis patienter laboribus doloribusque subdantur, a quantis se contineant voluptatibus, sive cupiditate augendi pecuniam, sive timore minuendi, quanta

¹ Rom. XIV, 17. — ² I Cor. IX, 25. — ³ Sap. VIII, 21. — ⁴ Prov. II, 4.

lucrum sagacitate sectentur, et prudenter damna devitent, quam timeant plerumque aliena diripere, et aliquando sua sibi ablata contemnant, ne repetendo et litigando plus perdant: recte admoniti sumus sic amare sapientiam, ut eam nobis thesaurizare avidissime cupiamus, atque ut nobis magis magisque acquiratur, nec aliqua ex parte minuat, et perferamus molestias, et libidines refrenemus, et prospiciamus in posterum, et innocentiam beneficentiamque servemus. Quod cum facimus, ideo veras virtutes habemus, quia verum est propter quod facimus, id est, hoc naturæ nostræ consentaneum est ad salutem et veram felicitatem.

XIX. Non enim absurde virtus definita est, ab eis qui dixerunt: Virtus est animi habitus, naturæ modo atque rationi consentaneus. Verum dixerunt, sed quid sit consentaneum liberandæ ac beatificandæ naturæ mortalium nescierunt. Neque enim omnes homines naturali instinctu immortales et beati esse vellemus, nisi esse possemus. Sed hoc summum bonum præstari hominibus non potest, nisi per Christum et hunc crucifixum, cujus morte mors vincitur, cujus vulneribus natura nostra sanatur. « Ideo justus ex fide Christi vivit¹. » Ex hac enim fide prudenter, fortiter, temperanter, et juste, ac per hoc his omnibus veris virtutibus recte sapienterque vivit, quia fideliter vivit. Si ergo ad consequendam veram beatitudinem, quam nobis immortalem fides quæ in Christo est vera promittit, nihil prosunt homini virtutes; nullo modo veræ possunt esse virtutes. An placet tibi ut veras virtutes avarorum esse dicamus, cum lucrorum vias prudenter excogitant, cum pro acquirenda pecunia sæva atque aspera multa fortiter tolerant, cum varias cupiditates quibus sumptuose vivitur, temperanter sobrieque

¹ Rom. 1, 17.

castigant, cum abstinere ab alieno, et de suo sæpe amissa contemnant, quod videtur ad justitiam pertinere, ne jurgiis et judiciis plura consumant? Cum enim agitur aliquid prudenter, fortiter, temperanter, et juste, omnibus quatuor virtutibus agitur, quæ secundum tuam disputationem veræ virtutes sunt, si ad cognoscendum utrum veræ sint, hoc tantummodo intuendum quod agitur, nec causa quærenda est cur agatur: unde ne tibi videar calumniari, ipsa tua verba jam ponam: « Cunctarum, inquis, origo virtutum in rationabili animo sita est, et affectus omnes per quos aut fructuose aut steriliter boni sumus, in subjecto sunt mentis nostræ, prudentia, justitia, temperantia, fortitudo. Horum igitur affectuum vis cum sit in omnibus naturaliter, inquis, non tamen ad unum finem in omnibus properat: sed pro judicio voluntatis, cujus nutui serviunt, aut ad æterna, aut ad temporalia diriguntur. Quod cum fit, non in eo quod sunt, non in eo quod agunt, sed in eo solo variant quod merentur. Nec nominis sui igitur, inquis, possunt, nec generis sustinere dispendium, sed solius quod appetiverunt præmii aut amplitudine ditantur, aut exilitate frustrantur. » Hæc ubi didiceris, nescio: jam tamen cernis, ut arbitror, cosequens esse, ut vera sit virtus, avarorum prudentia, qua excogitant genera lucellorum; et avarorum justitia, qua gravium damnorum metu facilius sua nonnunquam contemnant, quam usurpant aliquid alienum; et avarorum temperantia, qua luxuriæ, quoniam sumptuosa est, cohibent appetitum, soloque necessario victu tegumentoque contenti sunt; et avarorum fortitudo, qua, ut ait Horatius:

Per mare pauperiem fugiunt, per saxa, per ignes¹.

qua denique cognovimus quosdam irruptione barbarica,

¹ Horat. lib. 1, epist. 1, vers. 46.

ad ea prodenda quæ habebant, nullis hostium tormentis potuisse compelli. Ergo virtutes istæ tali fine turpes atque deformes, et ideo nullo modo germanæ veræque virtutes, tibi tamen ita veræ videntur et pulchræ, « ut nec nominis sui possint, nec generis sustinere dispendium, sed solius quod appetiverunt præmii exilitate frustrentur, » id est, terrenorum commodorum fructu, non cœlestium præmiorum. Nec aliud erit quam vera justitia Catilinæ, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat¹: et fortitudo vera erit ejus, quod frigus, famem, sitim ferre poterat: et vera patientia, quod patiens erat inediæ, algoris, vigiliæ, supra quam cuiquam credibile est. Quis hæc sapiat, nisi desipiat?

XX. Sed videlicet homo eruditus eorum vitiorum veri similitudine falleris, quæ finitima videntur et propinqua virtutibus, cum absint ab eis quam longe absunt a virtutibus vitia. Nam sicut constantia est virtus, cui contraria est inconstantia: vitium est tamen ei quasi finitimum pertinacia, quæ constantiam videtur imitari. Quo utinam vitio careas, cum hæc quæ dico, vera esse cognoveris; ne tibi in errore velut amando constantiam, manendum pertinaciter arbitreris. Ita omnibus virtutibus non solum sunt vitia manifesta discretionem contraria, sicut prudentiæ temeritas: verumetiam vicina quodam modo, nec veritate, sed quadam specie fallente, similia; sicut ipsi prudentiæ non temeritas vel imprudentia, sed astutia: quod tamen vitium est, quamvis in Scripturis sanctis et in bono accipiatur quod dictum est: « Astuti ut serpentes²; » et in malo, quod in paradiso erat serpens prudentissimus omnium bestiarum³. Nec istorum vitiorum, quæ finitima virtutibus diximus, possunt omnium facile no-

¹ Sallust. in Catil. — ² Matth. x, 16. — ³ Gen. iii, 1.

mina reperiri: verum etsi non invenitur quemadmodum nuncupentur, cavenda sunt.

XXI. Noveris itaque, non officiis, sed finibus a vitiis discernendas esse virtutes. Officium est autem quod faciendum est: finis vero propter quod faciendum est. Cum itaque facit homo aliquid ubi peccare non videtur, si non propter hoc facit propter quod facere debet, peccare convincitur. Quæ tu non attendens, fines ab officiis separasti, et virtutes veras officia sine finibus appellandas esse dixisti. Ex quo te tanta absurditas sequitur, ut veram cogaris appellare justitiam, etiam cujus dominam reperis avaritiam. Si quidem manus abstinere ab alieno, si officium cogites, potest videri esse justitiæ: sed cum quæritur, quare fiat, et respondetur, ne plus pecuniæ litibus pereat; quomodo jam hoc factum veræ poterit esse justitiæ, cum serviat avaritiæ? Quales virtutes Epicurus induxit voluptatis ancillas¹, quæ omnino quidquid facerent, propter illam vel adipiscendam facerent vel tenendam. Absit autem ut virtutes veræ cuiquam serviant, nisi illi vel propter illum cui dicimus: « Deus » virtutum, converte nos². » Proinde virtutes quæ carnalibus delectationibus, vel quibusque commodis et emolumentis temporalibus serviunt, veræ prorsus esse non possunt. Quæ autem nulli rei servire volunt, nec ipsæ veræ sunt. Veræ quippe virtutes Deo serviunt in hominibus, a quo donantur hominibus: Deo serviunt in Angelis, a quo donantur et Angelis. Quidquid autem boni fit ab homine, et non propter hoc fit, propter quod fieri debere vera sapientia præcipit, etsi officio videatur bonum, ipso non recto fine peccatum est.

XXII. Possunt ergo aliqua bona fieri, non bene facientibus a quibus fiunt. Bonum est enim ut subveniatur

¹ Vide lib. 5. de Civitate Dei, cap. 20. — ² Psal. lxxix, 8.

homini periclitanti, præsertim innocenti : sed ille qui hoc facit, si amando gloriam hominum magis quam Dei facit, non bene bonum facit : quia non bonus facit, quod non bona voluntate facit. Absit enim ut sit vel dicatur voluntas bona, quæ in aliis, vel in se ipsa, non in Domino gloriatur. Ac per hoc nec ejus fructus iste dicendus est : « Arbor enim mala bonos fructus non facit¹ : » sed potius bonum opus est illius, qui etiam per malos bene facit. Quapropter dici non potest quantum te ista fallat opinio, qua dixisti : « Omnes virtutes affectus esse, per quos aut fructuose aut steriliter boni sumus. » Fieri enim non potest ut steriliter boni simus : sed boni non sumus quidquid steriliter sumus. Arbor enim bona bonos fructus facit. Absit autem ut Deus bonus, a quo securis paratur arboribus non facientibus fructum bonum, excidat, et in ignem mittat arbores bonas². Nullo modo igitur homines sunt steriliter boni : sed qui boni non sunt, sunt alii minus, alii magis mali.

XXIII. Unde et illi quos commemorare voluisti, « De quibus ait Apostolus : Gentes legem non habentes ipsi » sibi sunt lex, qui habent opus legis scriptum in cordibus suis³; » quid te adjuvent omnino non video. Per hos enim probare conatus es, etiam alienos a fide Christi, veram posse habere justitiam, eo quod isti, teste Apostolo, naturaliter quæ legis sunt faciunt. Ubi quidem dogma vestrum, quo estis inimici gratiæ Dei, quæ datur per Jesum Christum Dominum nostrum, qui tollit peccatum mundi⁴, evidentius expressisti⁵ : introducens hominum genus, quod Deo placere possit sine Christi fide, lege naturæ. Hoc est unde vos maxime Christiana detestatur Ecclesia. Sed quid vis esse istos? Utrum veras vir-

¹ Matth. vii, 18. — ² Id. iii, 10. — ³ Rom. ii, 14. — ⁴ Vide lib. de Spirit. et Lit. c. 26. — ⁵ Joan. i, 17 et 29.

tutes habent, et steriliter boni sunt, quia non propter Deum; an etiam Deo ex his placent, atque ab illo vita remunerantur æterna? Si steriles dixeris; quid ergo eis prodest, quod secundum Apostolum defendent cos cogitationes suæ, in die qua judicabit Deus occulta hominum¹? Si autem qui defendentur cogitationibus suis, eo quod naturaliter opera fecerint legis, non sunt steriliter boni, et ob hoc inveniunt æternam mercedem apud Deum; procul dubio propterea justi sunt, quia ex fide vivunt.

XXIV. Nam testimonium illud quod ex Apostolo posui, « Omne quod non est ex fide, peccatum est² : » sicut tibi visum est accepisti, et exposuisti, non ut sapit, sed ut sapis. De cibis enim Apostolus loquebatur. Verum cum dixisset : « Qui autem discernit, si manducaverit, » damnatus est, quia non ex fide³ : hanc peccati speciem de qua agebat, generali voluit probare sententia, mox inferens : « Omne enim quod non est ex fide, peccatum est. » Sed ut hoc tibi de cibis tantum intelligendum esse concedam : quid de alio dicturus es testimonio, quod identidem posui; nec inde aliquid disputasti, quia non invenisti quomodo in tuam posses detorquere sententiam, quod ad Hebræos scriptum est : « Sine fide enim impossibile est placere Deo⁴? » Nempe ut hoc diceretur, de tota vita hominis agebatur, in qua justus ex fide vivit : et tamen cum sine fide impossibile sit placere Deo, tibi virtutes sine fide sic placent, ut eas veras prædices, eisque bonos esse homines; et rursus, quasi te poenituerit laudis illarum, steriles pronuntiare non dubites.

XXV. Isti ergo qui naturali lege sunt justi, aut placent Deo, et ex fide placent; quia sine fide impossibile est placere : et ex qua fide placent, nisi ex fide Christi?

¹ Rom. ii, 15. — ² Id. xiv, 23. — ³ Ibid. — ⁴ Hebr. xi, 6.

quoniam sicut legitur in Actibus Apostolorum : « In illo » Deus definivit fidem omnibus, suscitans eum a mortuis¹. » Ideoque dicuntur sine lege naturaliter quæ legis sunt facere, quia ex gentibus venerunt ad Evangelium, non ex circumcissione, cui lex data est; et propterea naturaliter, quia ut crederent, ipsa in eis est per Dei gratiam correcta natura. Nec per eos potes probare quod vis, etiam infideles veras posse habere virtutes: sunt quippe isti fideles. Aut si fidem non habent Christi, profecto nec justus sunt, nec Deo placent, cui sine fide placere impossibile est. Sed ad hoc eos in die iudicii cogitationes suæ defendent, ut tolerabilius puniantur, quia naturaliter quæ legis sunt utcumque fecerunt, scriptum habentes in cordibus opus legis hactenus, ut aliis non facerent quod perpeti nollent: hoc tamen peccantes, quod homines sine fide, non ad eum finem ista opera retulerunt, ad quem referre debuerunt. Minus enim Fabricius quam Catilina punietur, non quia iste bonus, sed quia ille magis malus: et minus impius, quam Catilina, Fabricius, non veras virtutes habendo, sed a veris virtutibus non plurimum deviando.

XXVI. An forte et istis qui exhibuerunt terrenæ patriæ Babylonicam dilectionem, et virtute civili, non vera, sed veri simili dæmonibus vel humanæ gloriæ servierunt, Fabriciis videlicet, et Regulis, et Fabiis, et Scipionibus, et Camillis, cæterisque talibus, sicut infantibus qui sine baptismo moriuntur, provisuri estis aliquem locum inter damnationem regnumque cælorum; ubi non sint in miseria, sed in beatitudine sempiterna, qui Deo non placuerunt, cui sine fide placere impossibile est, quam nec in operibus, nec in cordibus habuerunt? Non opinor perditionem vestram usque ad istam posse

¹ Act. xvii, 31.

impudentiam prosilire. « Erunt ergo, inquis, in damnatione sempiterna, in quibus erat vera justitia? » O vocem impudentia majore præcipitem! Non erat, inquam, in eis vera justitia: quia non actibus, sed finibus pensantur officia.

XXVII. Sed facete ac lepide homo elegantissimus et urbanissimus, « Si dicatur, inquis, quia castitas infidelium castitas non est; eadem fronte dicetur, quia corpus paganorum corpus non sit, et oculi paganorum sensum non habeant intuendi, et frumenta quæ in paganorum nascuntur agris, frumenta non sint: et multa, inquis, alia quæ tantæ absurditatis sunt, ut risum possint intelligentibus commovere. » Non plane risum, sed fletum potius intelligentibus vester commovet risus, sicut mentibus amicorum sanorum fletum commovet risus phreneticorum. Ita-ne aut contra Scripturas sanctas infidelis animus fornicari negas, aut esse in animo fornicante veram castitatem dicis; et rides, et sanus es? Unde, quomodo, qua ratione istud fieri potest? Prorsus nec illa est castitas vera, nec sanitas vestra. Prorsus, inquam, nec vera est castitas animi fornicantis, et vera insania est hominis dicentis hoc dedecus et ridentis. Nos autem absit ut dicamus, quod corpus paganorum corpus non sit, et cætera hujusmodi. Neque enim est consequens, ut si non est vera virtus qua gloriatur impius, non sit verum corpus quod operatur Deus. Sed plane possumus dicere, hæreticorum frontem non esse frontem, si non membrum quod fecit Deus, significare intelligamur frontis nomine, sed pudorem. Quid si non in eo ipso libro meo, cui respondisse te jactas, antepæstruerem, ne in hac sententia, qua dicimus: « Omne » quod non est ex fide, peccatum est; etiam illa intelligantur infidelium, quæ dona sunt Dei, sive in animi,